

PAPER DETAILS

TITLE: Sûfî Menâkibnâmelerinde Yer Alan Bazı Hayvan Motiflerinin Tasavvufî Açidan
Degerlendirilmesi

AUTHORS: Cüveyriye İLTUS

PAGES: 305-326

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1494060>

Sûfî Menâkıbnâmelerinde Yer Alan Bazı Hayvan Motiflerinin Tasavvufî Açıdan Değerlendirilmesi

Evaluation of Some Animal Motifs in Sufi Hagiographies From Sufic Perspective

Dr. Cüveyriye İLTUŞ

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı
Ph.D., Presidency of Religious Affairs, Ankara, Turkey.
iltuscuveyriye@gmail.com
 orcid.org/0000-0003-4406-325X

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received
07 Ocak / January 2020

Kabul Tarihi / Accepted
02 Mart / March 2021

Yayın Tarihi / Published
17 March / March 2021

Atıf Bilgisi / Cite as:

İltuş, Cüveyriye. “ Sûfî Menâkıbnâmelerinde Yer Alan Bazı Hayvan Motiflerinin Tasavvufî Açıdan Değerlendirilmesi”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (Mart 2021), 305-326. <http://doi.org/1051702/esoguifd.855713>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon alınmadığı yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Sûfî Menâkıbnâmelerinde Yer Alan Bazı Hayvan Motiflerinin Tasavvufî Açıdan Değerlendirilmesi

Öz ► Kültürel, sosyal, dinî ve millî değerlerin nesillere aktarımını sağlayarak bu değerlerin devamlılığına katkıda bulunan ve böylece nesiller arasındaki bağı kuvvetlendiren menâkıbnâmeler, döneminin yaşayış özelliklerine dair birçok bilgi ihtiva etmektedir. Sûfî menâkıbnâmelerinde de tasavvufî yaşama ve anlayışa dair malumat bulunmaktadır. İnançla ilgili değerleri kalp ve zihinlere yerleştirmek amacıyla hayvan motiflerinden faydalanma, menâkıbnâmelerde rastlanılan unsurlardandır. Bu sebeple, çalışmanın amacı sûfî menâkıbnâmelerinde yer alan bazı hayvan motiflerinin ele alınması ve bu motiflerin yer aldığı menkabelerin tasavvufî açıdan değerlendirilmesidir. Bu çalışmada nitel araştırma kapsamında belge tarama modeli, verilerin toplanmasında belge tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırmada yer alan veriler doküman incelemesi yöntemiyle elde edilmiştir. Örneklem yoluyla seçilen menkabeler belirlenen hedefler doğrultusunda ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Menâkıbnâme, Sûfî, Ahlâkî Değerler, Hayvan Motifleri.

Evaluation of Some Animal Motifs in Sufi Hagiographies From Sufic Perspective

Abstract ► The hagiographies, which contribute to the continuity of cultural, social, religious and national values by transferring them to generations and thus strengthen the bond between generations, contain plenty of information about the modes of living during the period. Sufi hagiographies also include information regarding Sufi lifestyle and understanding. The use of animal motifs in order to place belief-related values in hearts and minds is one of the elements encountered in hagiographies. Therefore, the aim of the study was to consider some animal motifs in Sufi hagiographies and to evaluate the inscriptions in which such motifs take place in terms of Sufism. In this study, document scanning model was used in qualitative research, and document scanning method was used for data collection. The data in this research were obtained by document analysis method. Hagiographies chosen by sampling have been addressed in line with the determined goals.

Keywords: Sufism, Hagiography, Sufi, Moral Values, Animal Motifs.

Giriş

Toplum ve medeniyetleri oluşturan, kendine özgü kılan sosyal, kültürel, ekonomik ve dinî değerler bulunmaktadır. Her toplum, kendi kimliğini oluşturan bu değerleri gelecek nesillere aktarmak ve bu suretle devamlılığını sağlamak istemektedir. Bu aktarımlar sözlü ve yazılı olarak gerçekleştirilmektedir. İlk etapta sözlü aktarım olan menkabelerin yazılı hale getirilmesiyle birlikte, menâkıbnâme olarak isimlendirilen ve dönemine dair izler taşıyan dokümanlar ortaya çıkmıştır. Sûfî menâkıbnâmelerinde de tasavvufî yaşam ve anlayışa dair bilgiler bulunmaktadır.

Tasavvufî eğitim ve terbiye, bireysel eğitimi sağlamakla birlikte toplumsal eğitimi hedeflemektedir. Sûfîler, tasavvufî eğitim yoluyla insanların kalplerine ve zihinlerine hitap ederek sevgi ve hoşgörüyü yerleştirmek, ahlâkî erdemlerin kazanılmasını sağlamak istemişlerdir. Bu amaçla kullanılan yöntemlerden biri de hayvan motiflerinden istifade etmek suretiyle tasavvufî ve ahlâkî değerleri somut hale getirerek idrak edilmesini sağlamaktır. Böylece aynı zamanda tasavvufî eğitime talip olan kişilere, hayvanlara ve tabiata ibret nazarıyla bakmak bilincini de kazandırmışlardır.

Bu çalışmada sufi menâkıbnâmelerinden, hayvan motifleriyle ilgili örnekler seçilmiş, bu motifler tasavvufî çerçevede ele alınmıştır. Çalışma iki ana bölümden oluşmuştur. İlk bölümde menkabe ve menâkıbnâmelerle ilgili bilgi verilmiştir. İkinci bölümde ise hayvan motifleri, “Ahlâk ile İlişkili Konular”, “Mürîd-Mürşîd Hakkındaki Konular” ve “Nefis Terbiyesine Yönelik Konular” olmak üzere tasniflendirilmiştir. Bu bölümde hayvan motifleri hakkında kısaca bilgi verilerek tasavvufî muhteva dahilinde değerlendirilmiştir.

1. Menkabe, Menâkıbnâmeler ve Özellikleri

Arapça “menkabe” kelimesinin çoğulu olan “menâkıb” kelimesi, bir insanın fazilet, hüner ve meziyet gibi övünülecek vasıflarını dile getirir.¹ Tanınmış kişilerle ilgili hikâyeler veya haberler² aynı zamanda bu tanınmış zatlardan bahseden risâle-i medhiyye³ gibi manalara da gelmektedir. Tarikat kurucularının, mezhep imamlarının, kahramanlık sahibi diğer önemli dinî ve millî şahsiyetlerin hayat hikâyelerini, mücadelelerini, kerâmetlerini, olağanüstü hallerini ortaya koyma amacıyla yazılmış mensur eserlere⁴ menâkıbnâme denilmektedir. Menâkıbnâmeler, sözlü gelenek ve yazılı kaynakların derlenmesiyle oluşturulan anonim veya müellifi belli eserlerdir.⁵

Yazıldıkları devrin bir nevi dinî, içtimâî, rûhî ve siyasî panoraması mahiyetinde olan⁶ evliyâ menkabelerine ait olarak gerek Hristiyan âleminde gerekse İslâm dünyasında eskiden beri birçok eserler yazıldığı, Müslüman ve Hristiyan birçok milletlerin edebiyatlarında bu cins eserlerin adeta husûsî bir edebî tür teşkil ettiği malumdur.⁷ Tasavvuf tarihi açısından da menâkıbnâmelerin önemi oldukça büyüktür. Menâkıbnâmeler, genellikle tasavvuf tarihinde sûfîlerin izhar ettikleri kerâmetleri anlatan eserler olmakla beraber, bu tür eserlerde ele aldıkları sûfinin hayatıyla ilgili bol malzeme bulmak mümkündür.⁸ Bu durum, menâkıbnâmelerin içerik itibarıyla zenginliğini de göstermektedir.

Menâkıbnâmelerin, bir tarikata mensup mürîdlerin yetişmesini sağlamak, tarikatın birlik ve bütünlüğünü tesis etmek, velînin ve tarikatının adını duyurmak gibi sebeplerle yazıldığı ifade edilmektedir. Menâkıb, tarikatın üyesi olan mühim bir kişi ya da bir derviş tarafından kaleme

¹ Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-muhîd ve okyânûsü'l-basîd* (Kamus Tercümesi), çev. Ahmed Asım Cenânî Ayntâbî (İstanbul: y.y., 1304), “Menkabe”, 1/691.

² Mehmet Kanar, *Kanar Osmanlı-Türkçe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2008), “Menâkıb”, 560.

³ Şemseddin Sâmî, *Kamûs-ı Türkî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007), “Menâkıb”, 1420.

⁴ Abdurrahman Güzel, *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2006), 121-22. Ayrıca bk. Süheyla Çelik, *Ariflerin Menkıbeleri'ndeki “Kul ve Mürîd” Olma ile İlgili Rivayetlerin Tahlili* (Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011).

⁵ Ömer Faruk Teber, “Dini Edebi Metinler Olarak Menâkıbnâmelerin İslam Tasavvufundaki Önemi Hoca Ahmed Yesevî Menâkıbnâmeleri Örneği”, *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/1 (Özel sayı), (2016), 365-366.

⁶ Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev. Tahsin Yazıcı (İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2011), 11.

⁷ Zeki Velidî Togan, *Tarihte Usûl* (İstanbul: Enderun Yayınevi, 1985), 48.

⁸ Konuyla ilgili ayrıca bk. Yusuf Gökalp - Hatice Teber, “Risâle-i Su'âl-i Hırka, Risâle Der Beyân-ı Kemer ve Risâle Der Beyân-ı Post isimli Bektâşî Metinlerinde Dinî-Tasavvufî Semboller”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2016), 77-91.

alındığı gibi halk arasında anlatılan menkabelerin tertip ve tasnifiyle de yazılı hale gelmektedir.⁹ Bu eserlerin yazımında birinci kaynak, eğer velînin yaşadığı devirde ve muhitte yaşamış ise yazarın kendisidir. Böyle bir durum söz konusu değil ise o zaman sözlü gelenek, tarih ve diğer menâkıb kitapları gibi yazılı kaynaklar ya da velînin türbesi, kitâbesi, eşyaları, eseri gibi tarihî vesikalar menâkıbnâmelerin yazımında kaynak oluşturur.¹⁰ Menâkıbnâme yazarları şahısların gerçek hayatını, kendi amaçlarına uygun bir biçimde değiştirip onlara birçok motifler eklerler. Bunların birçokları; olağanüstü, hayalî motiflerdir.¹¹

Bu durum göz önünde bulundurulduğunda sûfilerin, menkabevî, destanî ve efsanevî mahiyetteki şahsiyetleri ile tarihî ve hakikî şahsiyetleri arasında tabii olarak farklar ortaya çıkmaktadır. Ancak, tasavvufun kendine has bir mantığı ve düşünme tarzı olduğu da unutulmamalıdır. Mistik muhayyile, mutasavvıfların kimliklerini çoğunlukla olduğundan farklı bir şekilde takdim eder. Fakat, aklın prensipleri, insan psikolojisi, sosyal psikoloji, tarih şuuru, cemiyete hâkim olan kanunlar gibi esaslardan yola çıkanlar, bu tür menâkıbnâmelere dayanarak, yazıldığı döneme ait tarihî, içtimaî, dinî ve insanî gerçekleri tespit ve teşhis edebilirler. Bununla birlikte nihaî ve doğru tespitlere ulaşmak için, olayları mistik muhayyile ve tasavvufun kendi mantığına göre değerlendirilmesinin şart olduğu unutulmamalıdır.¹² Bahsi geçen durumlar göz önünde bulundurulduğu takdirde, araştırmalardan daha objektif değerlendirme ve sonuçlar elde edilebilir.

Tarihsel süreçte menâkıbnâmeler, sözlü bir gelenek halinde gelişerek 13. yüzyıldan sonra yazıya geçirilmeye başlanmıştır.¹³ Menkabeler yazıya aktarılma sırasında hem dil ve üslup hem de yapı yönünden bazı değişikliklere uğramıştır. Menkabeler günlük konuşma dilinde ve mensur şekilde teşekkül etmiştir. Ancak menkabelere, yazıya aktarıldıkları sırada manzum parçalar eklenebilir ya da menkabe tamamen manzum olarak kaleme alınabilir. Bu bağlamda menâkıbnâmelerin bazıları mensur, bazıları manzum, bazıları da manzum ve mensur karışık şekildedir.¹⁴ Menkabelerde asıl verilmek istenen şey, olaylar değil bu olayların ardındaki mesajlar ve ahlâkî muhteva¹⁵ olduğu için menâkıbnâmeler, her türlü üslup ve edebî kaygıdan uzak¹⁶ olarak oluşturulmuştur.

⁹ Ömer Faruk Teber, *Balkanlar'da Bâbâgân Koluna Ait Bir XIX. Yüzyıl Bektâşî Erkânâmesi* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2012), 15.

¹⁰ Emine Seval Yardım, *Menkibe ve Menâkıbnâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999), 4.

¹¹ Mustafa Okan Baba, *Menâkıb-ı Emir Sultan (Metin-İnceleme- Gramer-İndeks)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991), 48.

¹² Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 191.

¹³ İskender Pala, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), "Menâkıbnâme", 365-366.

¹⁴ Mehmet Kaplan, *Tip Tahlilleri: Türk Edebiyatında Tipler* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 113.

¹⁵ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1984), 105.

¹⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992), 32-33.

Menkabeler, Türk dilinin gelişimi ve değişimi hakkında bize bilgiler de vermektedir. Yazılan her menkıbevî eser döneminin dil ve üslup özelliklerini bünyesinde barındırmaktadır. Bu eserlerde geçen kelimelerin yapısı, telaffuzu ve kullanıldıkları bağlam Türk dilinin zaman içerisinde geçirdiği dönüşümü ortaya koyma noktasında önemlidir.¹⁷

Menâkıbnâmeler aynı zamanda sosyal ve ekonomik hayatın yansımalarını ihtiva etmektedirler. Türkler, tarihin ilk dönemlerinden itibaren konargöçer kültürün bir zorunluluğu olarak hayvanlarla sıkı bağlar kurmuşlar, onlarla ilgili inanışları gündelik yaşamlarına, folklor ürünlerine dâhil etmişlerdir.¹⁸ Sosyal hayatında hayvanlarla bu denli içli dışlı olmuş, bu hayat tarzını binlerce yıl devam ettirmiş bir milletin inanç sisteminde hayvanlarla ilgili inanışların yoğun bir şekilde bulunması yadsınamaz.¹⁹ Bu nedenle Türk inanç sistemlerinde ve İslâmiyet etkisiyle oluşan Türk kültür çevresinde hayvanlara yüklenen olumlu ve olumsuz anlamlar, sözlü kültür ürünleri aracılığıyla yüzyıllar boyunca aktarılmaktadır.²⁰

2. Menâkıbnâmelerde Yer Alan Bazı Hayvan Motifleri ve Tasavvufî Yönden Değerlendirilmesi

Çalışmanın bu bölümünde, menâkıbnâmelerde yer alan bazı hayvan motifleri, “Ahlâk ile İlişkili Konular”, “Mürîd-Mürşîd Hakkındaki Konular” ve “Nefis Terbiyesine Yönelik Konular” olmak üzere tasniflendirilmiştir. Akabinde ise bu motifler hakkında bilgi verilerek tasavvufî çerçevede değerlendirilmiştir.

2.1. Ahlâk ile İlişkili Konular Çerçevesinde Ele Alınan Hayvan Motifleri

2.1.1. At

Atlar, insanlara hizmet eden hayvanların en kabiliyetlilerindendir. Savaşta, yük taşımada, yarışlarda, bazı sporlarda, avcılıkta insanların yardımcısıdır. At, cesur ve atılgan olduğu için sahibine son derece sadıktır. Göçebe bir yaşam süren Türklerin yaşantısında at, bir insanın en değerli varlıklarındandır. Hayatın her alanında vazgeçilmez bir öneme sahip olan at; savaşçının en önemli silahı, en güvenilir dostudur.²¹

“Pîre Muhammed Tevâlî anlatıyor: Bir yıl, Safiyyüddîn-i Erdebîlî’yi Tûl’a dâvet ettim. Safiyyüddîn-i Erdebîlî attan inince, atı buğdaylığa otlatmak için götürdüler. At ağzını buğday

¹⁷ Şerife Gül Zengin, *Sürelî Yayınları’daki Menkıbelerle İlgili Çalışmaların Açıklamalı Bibliyografyası (1928-2017)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 18.

¹⁸ Ünsal Yılmaz Yeşildal, *Anadolu Folklorunda Geyik* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 1.

¹⁹ Çiğdem Mollaibrahimoğlu, *Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler* (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 4.

²⁰ Seçkin Sarpkaya, “Türk Dünyası Efsanelerinde Ayı Tasavvurunun Değişim ve Dönüşümü”, *Millî Folklor* 26/101 (2014), 150.

²¹ Özge Kırcı Erdem, *Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 36.

yemeye açmıyor, ekin kenarına gelip ot yiyordu. Şeyh'e arz edince: 'Evet, bizim atımız insan rızkını yemez.' diye buyurdu."²²

Menkabede Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin atı kendi rızkına razı olmuş -her ne kadar müsaade edilse de- insanların rızkına meyletmemiştir. Menkabede verilmek istenen mesajın arka planında kul hakkına riâyet ve kendi hakkına râzı olma konuları yer almaktadır.

"Sultan Murad'ın yavuz bir atı vardı. Bir gün Sultan Murad ona binmek ister ama at yine huysuzlaşır, Sultan Murad'ı üzerine bindirmez. Sultan Murad kızar ve 'Bu atı alın, eniştem Emir Sultan'a hediye edin; ancak o bunun hakkından gelir.' der. Beş on seyis zar zor atı Emir Sultan'a getirirler. Sultan Murad'ın hediyesi olduğunu söylerler. Emir Sultan atı kabul eder ve atı ahıra koyarlar. Emir Sultan 'Varın o ata benden selam söyleyin, önceki sahibin Allah korkusu bilmezdi, sen ona bunun için isyan ederdin, şimdiki sahibin Allah'ın emirlerine itaatkârdır, sen de itaatkâr olup eski huylarını terk eder misin? deyin, bakalım nasıl davranacak?' der. Ece Baba, Emir Sultan'ın söylediklerini ata söyleyince at hemen itaat eder, başını üç kere yere koyar, aleyke's-selâm der gibi yapar. Emir Sultan cuma günleri o ata biner, cuma namazına gider. Ece Baba da her gün o at ile pazara gider. Atı bir yere bağlar ve at hiç hareket etmez; ama yanından bid'at ehli birisi geçerse onu tepip ısırmak ister. Ehl-i sünnet biri yanından geçerse başını yere koyup tevazu eder."²³

Menkabede atın, Emir Sultan'a itaati ve teslimiyeti ele alınmaktadır. Bu teslimiyet neticesinde atın huyunun değişmesi ve ehl-i bidat kişilere kendince tepki gösterirken, ehl-i sünnete mensup kişilere karşı tevâzuyla hareket etmesi üzerinde durulmaktadır. Menkabede, velilik, kerâmet, velîye/mürşide itaat ve teslimiyet, bu teslimiyet neticesinde iyiyi-kötüyü ayırt edebilme kabiliyeti kazanma, ahlâkî anlamda değişim ve dönüşüm, tevâzu gibi konular menkabenin merkezini oluşturmaktadır. Tasavvufî eğitimde de amaç, ahlâkî anlamda iyiye doğru gelişim ve dönüşümdür. Menkabede de at motifi üzerinden bu mesajın verildiği görülmektedir.

İki menkabe birlikte değerlendirildiğinde at motiflerindeki ortak özelliğin "teslimiyet" olduğu görülmektedir.

2.1.2. Ahu/Ceylan

İri ve güzel gözleriyle Türk kültür ve edebiyatında "ceylan gözlü, ceylan bakışlı" gibi benzetmelere konu olan ceylan, sevimli oluşu ve hızlı hareket edişiyile de tanınır. Eti ve derisi için avlanır. Ceylan; gençliğin, zarafetin ve güzelliğin simgesi olarak anılan bir hayvandır.²⁴

"Bir gün Ebû İshâk-ı Kâzerûnî vaaz ederken ansızın bir ahu mescidin kapısından içeri girer, Ebû İshâk-ı Kâzerûnî'nin yanına gelir. Ebû İshâk-ı Kâzerûnî, eliyle ahunun başını sıvazlar ve şöyle der: 'Ey ahu! Emin yere geldin. Nitekim hayvanlar emîn olmak için harem-i Kâbe'ye gelirler.' Ebû İshâk-ı Kâzerûnî elini kaldırır ve 'İlâhî! Harem-i Kâbe'yi emniyetli kıldın ve "Oraya giren emniyette

²² Serap Şah, *Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri* Cilt 1-2. (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 2/25.

²³ Nurettin Kahraman, *Menâkıb-ı Emir Sultan (Hüsameddin Bursevî) İnceleme ve Metin* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 28-29.

²⁴ Erdem, *Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi*, 242.

olur”²⁵ buyurdun. Her kim emin olmak için Kâbe’ye gelirse sen onu iki cihanda muhafaza eyle’ diye dua eder. Ebû İshâk-ı Kâzerûnî, ahuya zarar verilmeden onu sahraya bırakması için bir dervîşi görevlendirir.”²⁶

Menkabede, ahu motifi üzerinden hayvan sevgisi, Allah’ın yarattığı mahlukâta güven duygusu verebilme, hayvanı koruma, dua konularına yer verilmiştir. Bütün yaratılmışlara sevgi ve şefkat gösterme, Allah’a iman ve sevginin gereği olarak görüldüğü için, tasavvufî eğitimde kazandırılması gereken temel ahlâkî erdemlerdendir.

2.1.3. Fare

Sivri burunlu, geniş kulaklı, ince kuyruklu ve kemirgen bir hayvan olan fare ve sıçanların yüzlerce türü vardır.²⁷ “Eski Türkler ve Çinlilerce kutsal kabul edilir. Türklerin 12 hayvanlı takviminde ilk yıl sıçan yılıdır. Buna bağlı olarak da eski Asya toplumlarında kedi pek sevilmez.”²⁸

“Bir keresinde Safiyyüddîn-i Erdebîlî geziye çıkmıştı. Gece Muğân’ın Dezik beldesinde konakladı. Dezik’in halkı: ‘Şeyh, Allah aşkına fareler bu diyarı istilâ etmişler. Asla tahıl bulamazsınız çünkü fidanı kesiyorlar. Ziraat ve bina inşası durdu’ dediler. Safiyyüddîn-i Erdebîlî buyurdu ki ‘Farelerin başına dizgin çekin.’ O halk, bu nasıl olur diye şaşırıldı. Şeyh: ‘Malınızın zekâtını ve tahılınızın zekâtını verin ki Allah Teâlâ sizin tahılınızdan bu belaları uzak tutsun’ diye buyurdu. Halkın tümü tevbe etti ‘Bundan sonra malınızın zekâtını tertemiz ödeyelim’ dediler. Safiyyüddîn-i Erdebîlî dua etti. Başka gece konaklamayı Elemûre’de yaptı. O gece şiddetli yağmur yağdı. Öyle ki fareler, boğulup öldüler ve tahıllar selâmette kaldı. Dönerken Dezik’ten geçti. Halk onun eline ayağına kapandı. Hep beraber bu nimete şükrettiler.”²⁹

Menkabede, İslâm’ın şartlarından olan ve mâlî yönü bulunan ibadetlerden zekât konusuna vurgu yapılmaktadır. Zekât, malın belli bir kısmının verilmesi olduğu için görünüş itibarıyla malın azalmasıdır. Aslında sahip olunan malın bir kısmı ihtiyaç sahiplerine verildiği için bereketlenerek ziyadeleşmesidir. Zekât vermek, budanan bir ağaç örneğiyle izah edilebilir. Ağaç, budanarak fazlalıklarından kurtulduğu için bir sonraki yıl daha fazla meyve verir. Budanmayan ağaç ise zekâtı verilmeyen mala benzer. Her ne kadar büyük görünse de aslında bir sonraki yıl çok az meyve verecektir.

Menkabede zekât verilmeyen ürünlere fare zarar vermektedir. Zararı engellemenin yolu ise infak etmektir. Örnekte, farenin verdiği zarar üzerinden zekât vermenin önemi izah edilmektedir. Menkabede öne çıkan unsurlar, velî, zekât, dua, şükür ve fare motifidir.

²⁵ Kur’ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli, çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: TDV Yayınları, 2007), Âl-i İmrân 3/97.

²⁶ Şevkî Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî (İnceleme- Metin-Tıpkı Basım)*, haz. Fatih Bayram (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016), 145-146.

²⁷ Erdem, *Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi*, 244.

²⁸ Altan Armutak, “Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi”, *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi* 28/2 (2002), 411-427.

²⁹ Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyyüddîn-i Erdebîlî*, 2/16.

2.1.4. Yılan

Türk kültüründe yılan çoğu zaman olumsuz nitelikleriyle ön plana çıkan bir hayvandır. Zehirli oluşu nedeniyle tehlikeli bir hayvan olarak nitelendirilen yılan; hain, sinsi, soğuk insanları anlatmak için kullanılan bir benzetme unsurudur.³⁰ Yerde kayarak hızlı hareket etmesi, bazı türlerinin zehirli oluşu sebebiyle hem sinsi tabiatlı ve tehlikeli hem de gizemli kabul edilen yılanla ilgili karışık anlayışlar ortaya çıkmış, bu hayvan bir yandan hayat ve kutsallıkla, diğer yandan ölüm ve kötülükle ilişkilendirilmiştir.³¹

“Ebû İshâk-ı Kâzerûnî, dervişleriyle birlikte sahraya gider. Kuşluk vakti kuşluk namazı kılınır. Ebû İshâk-ı Kâzerûnî istirahat etmek için uyur. Aniden bir kara yılan ortaya çıkar ve ağzındaki nergisi getirerek onun sinesine koyar. Gidip tekrar getirir böylece bir demet nergis olur. Dervişler durumu seyredeler. O, uyanınca nergisleri görür ve dervişlere kimin getirdiğini sorar. Dervişler durumu anlatırlar. Ebû İshâk-ı Kâzerûnî şöyle der: ‘Kim Hak Teâlâ’nın dostu olursa, şüphesiz cümle âlem ona dost olur.’”³²

Tehlikeli olması sebebiyle zihinlerde olumsuz bir çağrışım yapan yılan, menkabede olumlu anlamda ve iyi niteliklerle ele alınmıştır. Menkabede, velilik konusu ön plana çıkmaktadır. Nitekim Allah’a dost olan kimseye cümle yaratılmışlar dost olur. Soğukluğuyla bilinen bir hayvan olan yılan menkabeye göre, sevginin ifadesi olan çiçeği Allah’ın velisine getirmektedir. Menkabede ayrıca bir mahlukun iyi ya da kötü özelliklere sahip olabileceği, iyi yönlerinin öne çıkarılması gerektiği mesajı da verilmektedir. Önyargılardan uzaklaşılarak eylemlerin değerlendirilmesi gerektiği de menkabenin öğretilerinden biri olarak dikkat çekmektedir.

“Yaşlı bir kadın Şeyh Zâhid’in ayağına kapandı ve feryat etti: Şeyh! Allah rızası için gencecik oğlumun feryadına koş. Bir yılan onun boğazına girerek içine yerleşmiş. O yılan onun vücudunda hareket etmeye başladığında oğlum ağrının şiddetinden ıstıraba düşer kalıyor.”³³ Şeyh Zâhid, Şeyh Safiyyüddîn’e işâret etti: ‘Safi, git Fâtîha’yı ve Âyete’l-Kürsî’yi oku. Kendi nefesini, onun boğazına üfle ve şöyle söyle: ‘Şeyh Zâhid diyor ki bu genci bırak.’ Şeyh Safiyyüddîn gitti; Fâtîha ve Âyete’l-Kürsî’yi okudu, nefesini o gencin boğazına üfledi ve şöyle söyledi: ‘Şeyh Zâhid diyor ki bu genci bırak.’ O an siyah bir yılan onun boğazından çıktı ve kendi yoluna gitti.”³⁴

Söz konusu menkabede yılanın “kara yılan” olduğu ifade edilerek rengi belirtilmiştir. Nitekim kara yılan, tehlikeyi ve olumsuzluğu temsil etmektedir. Menkabede de yılanın insana zarar veren tehlikeli yönü ele alınmıştır. Menkabede verilmek istenen mesaj, dua ve Kur’ân-ı Kerîm okumanın önemidir. Okunan ayetlerin, Allah’ın izni ve inayetiyle, insanı tehlikeye karşı muhafaza ettiği gerçeğidir.

“Bir gün Şeyh Zâhid sohbet meclisiyle yola koyuldu. Birdenbire dikenlerin yoğun olduğu yerden büyük, garip bir yılan çıkıp şeyhe doğru baktı. Yanındakiler onu öldürmek istediler. Şeyh:

³⁰ Erdem, *Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi*, 179.

³¹ Salime Leyla Gürkan, “Yılan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/527.

³² Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, 145.

³³ Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyyüddîn-i Erdebîlî*, 1/307.

³⁴ Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyyüddîn-i Erdebîlî*, 1/308.

‘Bırakın gelsin’ dedi. Bıraktılar. Yılan geldi. Bir süre boğazını şeyhin mübarek ayak ve ayakkabısına sürttü. Döndü ve dikenliğe girdi. Şeyh: ‘Bu tip mahlûkatın da dervişlere saygısı vardır’ dedi.”³⁵

Belirtilen menkabe de yılan, dervişlere hürmet eden bir hayvan konumundadır ve olumlu yönden ele alınmıştır. Menkabe de, Allah’ı seven ve bu sevginin tezahürü olarak Allah’a hürmet eden kimselere, Allah’ın mahlûkunun da hürmet edeceği mesajı verilmektedir.

“Safıyyüddîn-i Erdebîlî, Nûşnîk köyünde idi ve orası Erdebîl’in bölgelerindendir. Maksûd Sayâd’ın babası ki kuş avcısı idi devamlı şahin avlardı ve şahini tutunca ordu mensuplarına verirdi. Safıyyüddîn-i Erdebîlî ona dedi: ‘Ne kadar kuş avlayacaksınız? Git ki seni yılan soksun.’ Bir gün onu eşeğe bindirerek getirdiler. ‘Şeyh, Allah aşkına karnımda bir yılan bulunur ki ölüm korkusundayım. Ağzıma kadar gelip ve tekrar aşağı iniyor. Allah aşkına tevbe ettim.’ Şeyh ‘Tevbe ettiğin için, paniğe kapılma’ dedi ve mübarek elini onun boğazına soktu. Onun karnını ve göğsünü eli ile ovdu ve buyurdu: ‘Allah yardım etsin.’ Derhal o kişi kalktı ve kendini iyi hissetti. Yılan onun içinden kaybolup gitmişti.”³⁶

Menkabeye göre yılan, hayvanlara zarar verdiği için Safıyyüddîn-i Erdebîlî’nin öfkesine sebep olan bir kişiye karşı verilen ceza konumundadır. Görüldüğü üzere yılan, tehlikeli olması yönüyle ön plana çıkmaktadır. Menkabe de verilmek istenen mesaj ise, tevbenin önemidir. Tevbe, samimiyetle ifâ edildiğinde kötülükleri izale etmektedir. Ayrıca hayvanlara zarar verilmemesi ve onlara eziyet edilmemesi, bilakis şefkatle muamele edilmesinin gerektiği de vurgulanmaktadır. Zira zarar veren, zarar görecektir. Zarardan kurtulmanın yolu ise nasûh tevbedir.

“Safıyyüddîn-i Erdebîlî buyurdu: ‘Bir bendeyi kabre yerleştirdiklerinde, onun yerleştiği temiz tabuta veya pamuklu kumaşa başka hiçbir hayvan veya bir yaratık koyulur mu?’ ‘Yok’ dediler. Buyurdu: ‘O zaman neden kişi, toprağa verildiğinde, o toprakta yılan, akrep ve bazen domuz, köpek sureti görülür. Bu hayvanlar onunla birlikte, tabut veya kumaşa koyulup toprağa verilmediyse, o zaman bunlar nereden gelebilir? Aslında bunlar nefis sıfatlarındandır ki kişi onlardan temizlenmeden, kendisi ile kabre götürmüştür.’ ‘Eğer bir kimse sâlih biri ve cennet ehli olsa ama burada bâtın tasfiyesi etmedi ise bu haşerât ve hayvanlar onun da yanında olur mu?’ diye soruldu. Safıyyüddîn-i Erdebîlî cevapladı: ‘Evet, onlar yanında olur ancak ona zarar vermezler. Kişinin kendisi onları gördüğünde incinir ama azap çekmez. Ancak tasfiye niyeti olduyse ve tamamını tasfiye edemediyse ve gerçekten sürekli ve ciddi biçimde zikirle meşgul olduyse, o kişi kabre girdiğinde bir zikir ışığı gelip onların tamamını yakar, yok eder ve kişi böylece sağlam kalır.’”³⁷

Menkabe de yılan ve bazı hayvanlar ile nefsin sıfatları arasında bağlantı kurulmuştur. Menkabe de verilmek istenen mesaj, bu dünyadayken, nefsin olumsuz sıfatları olumluya tebdil edilmelidir. Böylece bâtın tasfiyesi gerçekleşmiş olur. Tasavvufî eğitimin amacı da nefsin terbiye edilmesi ve olumsuz sıfatlarından arındırılmasıdır. Böylece kişi bu dünyadaki gayret ve çabasına

³⁵ Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safıyyüddîn-i Erdebîlî*, 1/358.

³⁶ Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safıyyüddîn-i Erdebîlî*, 1/581-582.

³⁷ Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safıyyüddîn-i Erdebîlî*, 1/733-734.

göre âhirette muamele görecektir. Menkabede ayrıca zikrin dünyevî ve uhrevî faydasına da dikkat çekilmektedir. Tasavvufî eğitimin hedeflerinden biri olan “nefis tezkiyesi” ve tasavvufî eğitim yöntemlerinden olan “zikir” konuları ele alınmaktadır.

Yılan motifine yer veren menkabelerde dikkat çeken husus, yılan hem olumlu özelliklerle hem de tehlikeli ve zarar veren yönüyle ele alınmıştır.

2.2. Mürîd-Mürşid Hakkındaki Konular Çerçevesinde Ele Alınan Hayvan Motifleri

2.2.1. Deve

Eti, sütü, derisi, yünü, gübresi ve sıcak-kurak iklimin hâkim olduğu bölgelerde uzak mesafeler arasındaki taşımacılığa uygun yapısıyla deve, çöllerde yaşayan göçebeler için hayatî bir öneme sahiptir ve bundan dolayı özellikle Araplar arasında büyük bir değer taşımaktadır.³⁸ Deve, Türk kültüründe eti yenen, kurban edilebilen, yük ve insan taşımacılığında faydalanılan bir hayvan olmasına rağmen aynı amaçlarla beslenen at ve koyun kadar geniş bir yere sahip değildir.³⁹

“Ebû İshâk-ı Kâzerûnî on altı yaşında Kâzerûn’da iken Allah Teâlâ’dan hidâyet vermesi ve hangi şeyhe tâbî olması gerektiğiyle ilgili arayış içinde olan kalbine bir işaret bahşetmesi için iki rekât namaz kılar. Sonrasında başını tekrar secdeye koyar, Allah Teâlâ’ya ihtiyacını arz etmek ve yardım dilemek için çok dua eder. Kalbinden geçen üç ehl-i yakînden -ki bunlar Ebû Amr İbn-i Alî, Şeyh-i Kebîr İbn-i Ebû Abdullâhî’l-Hafîf ve Şeyh Muhâsib bin Hâris- hangisinin yoluna sülûk edeceğine dair tereddüt içerisinde. Hak Teâlâ onun duasını kabul ederek Şeyh-i Kebîr İbn-i Ebû Abdullâhî’l-Hafîf’in yolunu gösterir. Ebû İshâk-ı Kâzerûnî, samimi bir kalple onun yolunu seçer ve tâbî olur. Çünkü Şeyh Ebû ‘Amr’ın yolu ne alır ne verirdi fakat Şeyh-i Kebîr’in yolu halktan alır halka verirdi. Bu sebeple de seveni çoktu, adak ve kurbanlar çok verilirdi. Bu gelen yardımlarla da gelen misafirlere ve orada yaşayanlara yemek verilirdi. Ebû İshâk-ı Kâzerûnî rüyasında bir deveye kitaplar yükletildiğini ve bu kitapların hankâhından içeri bırakıldığını görür. Ona bu kitapların Şeyh-i Kebîr’e ait olduğunu bundan sonra ise Ebû İshâk-ı Kâzerûnî’ye ait olacağı söylenir. Uyandığında Şeyh-i Kebîr’e tâbî olması gerektiğini anlar. Rüyasını tabir eden kişi, bu rüyanın Ebû İshâk-ı Kâzerûnî’nin büyüklüğüne ve saygınlığına işaret ettiğini söyler. Bundan bir müddet sonra gerçekten Şeyh-i Kebîr kitaplarını Ebû İshâk-ı Kâzerûnî’ye gönderir, böylece rüya gerçekleşir.”⁴⁰ Bu menkabede öne çıkan unsurlar erenler/velîler, rüyâ, kerâmet, şeyh-mürîd ilişkisidir.

Menkabede Ebû İshâk-ı Kâzerûnî’nin kendine mürşid araması konusundan bahsedilmekle birlikte mürşid bulmada irâdenin rolü de ön plana çıkmaktadır. Bu arayış ve bulma faaliyetinde mürşidin tasavvufî ilkelerinin müridin karakteriyle ilişkisinin de göz önünde bulundurulmasına dikkat çekilmiştir. Mürşidin belirlenmesinde, rüyayla birlikte kalbe doğuş ve meşrep yakınlığı unsurları önemlidir. Rüya da dikkat çeken unsur, bir deve yükü kitabın Ebû İshâk-ı Kâzerûnî’ye gönderilmesidir. Menkabeye göre deve, ilmin en önemli unsurlarından olan kitapların taşıyıcısı konumundadır. Aslında menkabede deveye bu anlamda kıymette atfedilmektedir. Aynı zamanda tasavvuf-şeriat ilişkisi de ön plana çıkmaktadır.

³⁸ Ahmet Önkâl - Nebi Bozkurt, “Deve”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/222.

³⁹ Erdem, *Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi*, 90.

⁴⁰ Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, 97-98.

“Safiyyüddîn-i Erdebîlî, Evhadüddîn Kirmânî’nin şu beytinin tahkîkine dair okudu:

Yürek, o büyük beşiğe bağlanan kocaman devedir

Akıl ve can adetinin hepsi bir renktir ve yürek bir büyük çandır

Safiyyüddîn-i Erdebîlî buyurdu ki; bu beyitte, yürek ve devenin bağdaştırılması şu yüzdendir: Yürek, emanet yükünü götürmektedir. Üstelik, deve yuları varken doğru gider, emredildiği yere yürür, yularını çekene karşı mutî olur ve hazineleri götürür. Yürek yuları da Rahmân’ın parmaklarında olduğu için, doğru yürür, Allah’a mutî’ olur ve ilâhî sırlara götürür.”⁴¹

Menâkıbnâmede Safiyyüddîn-i Erdebîlî’nin bir şiir tahkîkine yer verilmektedir. Bu şiir ve tahkikinde öne çıkan ana unsurlar “yürek” ve “deve” dir. Yürek, deveye benzetilmiştir. Kalp, ifâ ettiği fonksiyon ve değer itibarıyla insanın hem maddi hem de manevi en önemli organlarından biridir. Böylece, benzetme yoluyla deveye de değer atfedilmiştir. Aynı zamanda insanın emaneti yüklenmesi konusuna da atıf vardır. İnsanın emaneti yüklenmesinin sebebi yürek/kalp sahibi olmasıdır. Böylece insan, yürekli/cesaretli bir şekilde hareket etmiş ve sorumluluğu üstlenmiştir. Kalp ve kalp tasfiyesi tasavvufun özü ve tasavvufî eğitimin hedefidir. Zira kalp tasavvufta Hak Teâlâ’nın nazargâhı olarak kabul edilmekte olup bu sebeple de temiz tutulması gerekmektedir. İnsan, kalbini Hak yönüne çevirerek temiz tutar ve emanete sahip çıkarsa sorumluluğunu hakkıyla yerine getirmiş olur.

2.2.2. Koyun ve Kurt

Koyun, tarihte göçebe kavimlerin geçim kaynağı olmuştur. Etinden, sütünden, derisinden ve yününden istifade edildiği için Türklerin hayatındaki vazgeçilmez hayvanlardan biridir. İslâm inancına göre kurban edilebilen hayvanlardan biri olması, koyuna ayrı bir önem yüklemiştir.⁴²

Kurt, köpeğe benzeyen yırtıcı bir hayvandır. Genellikle ıssız bölgelerde yaşarlar. Görme, işitme duyuları keskindir. Gece avlanmaya çıkar. Aç kaldığında insana da saldırır. Kurtlar çok değişik şartlarda yaşayabilirler. Koyunlara olan düşmanlığıyla meşhurlardır.⁴³ Kurt-kuzu örneği ve benzetmesi sıkça kullanılan temalardan biridir.

“Safiyyüddîn-i Erdebîlî buyurdu ki, kendilerini zâhirde mutasavvıfa ve ehl-i terbiye gibi gösterip, bâtında halkı aldatan kişiler, koyunlara saldıran kurt gibidir, şayet kendini kuzu şeklinde gösterip sürünün içine girerse halk ondan kaçmaz ve sürüyü ondan uzaklaştırmazlar. Kendilerini, iyi suret ve sıfatla halka gösterip, bâtında onun tersine gidenler, o kurt gibilerdir ki kendilerini kuzu şeklinde gösterip sürüye kastederler, insanlar ona güvenir fakat onlar ise fesat işlerle halkı yoldan çıkarmakla meşgul olurlar.”⁴⁴

Menkabede Safiyyüddîn-i Erdebîlî, tasavvufî terbiye ve eğitimin unsurlarından olan mutasavvıf ve müşidde bulunması gereken özellikleri, zâhir ve bâtın düalizmi üzerinden izah etmiştir. İzah sırasında benzetme unsuruna yer verilmiş, kurt-kuzu tezatlığından istifade edilmiştir.

⁴¹ Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyyüddîn-i Erdebîlî*, 1/688.

⁴² Erdem, *Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi*, 108.

⁴³ Erdem, *Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi*, 134.

⁴⁴ Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyyüddîn-i Erdebîlî*, 1/729.

Kurdun, kuzuyu elde etmek için aldatma yöntemine tevessül ettiği gibi, sahte olan mutasavvıf ve müridler de insanları etkilemek için aldatma yöntemini kullanırlar, kendilerini olduklarından farklı gösterirler. Zâhirları ve bâtınları uyumsuzluk içindedir. Bu durum aslında hakikat ile sahte olanın mücadelesidir.

“Ebû İshâk-ı Kâzerûnî ‘Bana bir şey vermeye nezri olanlar o nezri vermelidir’ demiştir. Konuyla ilgili olarak bir kişi şöyle rivâyet eder: ‘Ben Şeyhü’l-İslâm’a gittim ve ona şöyle anlattım: Benim hane halkım benden koyun istedi. Koyunu aldım, eve getirdim fakat koyun kayboldu ve bulamadım. Ebû İshâk-ı Kâzerûnî’ye gittim. Koyunu bulmak için yardım istedim bulunca da yarım akçe vermeyi nezrettim. Eve döndüğümde baktım ki koyun kapının önündedir. Sevindim ve koyunu içeriye aldım. İçimden de ben fakir biriyim Ebû İshâk-ı Kâzerûnî’nin yarım akçeye ne ihtiyacı olabilir diye geçirdim ve nezri vermedim. Diğer gün koyunu yine yerinde bulamadım. Ebû İshâk-ı Kâzerûnî’ye geldim ve ondan özür diledim. Eğer koyunu bulursam bahane üretmeden bir akçe vermeyi nezrettim. Eve geldiğimde koyunu kapı önünde bağlı buldum ve sevindim. Yine içimden, Ebû İshâk-ı Kâzerûnî’nin benim bir akçeme ne ihtiyacı olabilir diye geçirdim. Diğer gün koyunu yine bulamadım. Eve geldim ve mecalsizlikten uyudum. Ebû İshâk-ı Kâzerûnî’yi rüyamda gördüm. Bana ‘Senin koyununu bağladım. Eğer o nezrettiğin bir akçeyi getirip sandığa bırakmazsan koyunu vermem’ dedi. Uyanınca o bir akçeyi götürüp sandığa koydum. Eve gelince koyunu evde buldum. Durumu anlatınca Şeyhü’l-İslâm şöyle dedi: ‘Ebû İshâk-ı Kâzerûnî’nin senin akçene ihtiyacı yoktur ama onun çok iyâli vardır. Bu olayın üç yönü vardır. İlki, Ebû İshâk-ı Kâzerûnî senin ailene iyilik etmeni diledi ki sen ecir ve sevap elde edesin. İkinci yönü ise, Ebû İshâk-ı Kâzerûnî senin nezrine vefâ göstermeni ve Allah Teâlâ’nın “*Ve adaklarını yerine getirsinler*”⁴⁵ sözüne muhalif olmamanı istedi. Yani kim nezrini yerine getirmezse nezr onun boynunda kalır ve onu giriftâr eder. Ebû İshâk-ı Kâzerûnî kimsenin giriftâr olmasını istemedi. Üçüncü yönü ise bu kıssa meşhur olsun ki hiç kimse nezrini edâ etmekten kaçınmasın.”⁴⁶

Menkabeden çıkarılan öğretiyeye göre, nezir/adak bir sözdür ve ayette de belirtildiği gibi ahde vefâ göstererek sözü yerine getirmek gerekir. Vefâ, tasavvufta konu olarak sûfiler tarafından ele alınmaktadır. İnsan, zorda kaldığında içinde bulunduğu sıkıntı nedeniyle nezirde bulunabilmektedir. Fakat sıkıntıdan kurtulunca kalbi nezri unutulabilir ya da görmezden gelebilir. Bu durum insan psikolojisinin ikircikli durumuna da işaret etmektedir. İnsan, ahde vefâ göstermediği ve kalbini doğrudan sabit tutmadığı müddetçe yanlışla meyledebilir. Menkabede insanın bu yönüne dikkat çekilmekte ve alınması gereken dersler menkabenin sonunda ifade edilmektedir.

2.2.3. Kuş

Kuşlar, Türk kültüründe üç farklı şekilde yer alır. Bunlardan ilki Türklerin en eski dönemlerinde mitolojik anlamlar yükledikleri kuşlardır. Bunların yanı sıra Türklerin yaşantısında gerçek kimlikleriyle kendilerine yer edinen kuşlar diğer iki kuş türüdür. Kartal,doğan,şahin, atmaca

⁴⁵ el-Hac 22/29.

⁴⁶ Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, 230-231.

gibi avcı kuşların yanı sıra seslerinin ve görüntülerinin güzelliği nedeniyle beslenen bülbül, kanarya, papağan gibi kuşlar Türk kültüründe önemli bir yere sahiptir.⁴⁷

“Bir gün Ebû İshâk-ı Kâzerûnî vaaz ederken bir serçe gelerek eline konar. Ebû İshâk-ı Kâzerûnî şöyle der: ‘Ey hâzırlar! Bu serçe niçin sizlere değil de benim elime kondu? Çünkü benim onu incitmeyeceğimi ve ona zarar vermeyeceğimi bilir.’ Bu sözün ardından onu serbest bırakır ve şöyle der: ‘Bu serçecik Allah’ın ve Peygamberi’nin sözünü işitmek için geldi.’”⁴⁸

Menkabe, tasavvufî eğitimin yöntemlerinden biri olan sohbet ortamından, insanların olduğu gibi serçenin de istifade etmesi konu edilmektedir. Serçe üzerinden sohbetin önemi de vurgulanmakta ve insanları dinî hakikatlerin öğrenilmesi noktasında teşvik etmektedir. Ayrıca velinin, insan ve hayvanlara güven duygusu vermesinin önemine de dikkat çekilmektedir.

“Nasrullâh-ı Tâcir-i Kâzurûnî Basra’da ticaret yaparken bir gemi hazırlar. On bine yakın hurmayı gemiye koyarak Hûrşîf’e gönderir. O gemide çok kişi vardır. Gemi denizin ortasında kalır ve su almaya başlar. Gemide olanlar hayatlarından ümitlerini keserler. Gemi sığ bir yere vararak orada kalır ve hareket edemez. Üç dört gün orada kalırlar. Ansızın bir gemi gelir ve hasar gören gemideki kişileri alır. Orada sadece Nasrullâh-ı Tâcir-i Kâzurûnî kalmıştır. Nasrullâh-ı Tâcir-i Kâzurûnî bulunduğu şehrin sâlihlerine vararak durumu anlatır ve onlardan istimdâd diler. Sâlihler, onun Kâzerûnî’den olduğunu öğrenince Ebû İshâk-ı Kâzerûnî’den yardım almasını söylerler. Bir hafta sonra yardım eden gemiye binenler Hûrşîf’e vardıklarına dair mektup gönderirler. Nasrullâh-ı Tâcir-i Kâzurûnî, nasıl kurtulduklarını geminin reisine sorar ve o şöyle anlatır: ‘Dört beş gün sonra bir gece rüya gördüm. Bir yeşil kuş gelerek geminin dolabına kondu. Bana ‘geminin dümenine geç’ dedi. Ben dümenin hasar gördüğünü söyledim. ‘Korkma ve dümene geç’ dedi. Ben kim olduğunu sorunca bana Ebû İshâk-ı Kâzerûnî olduğunu söyledi.’ Geminin reisi uyanınca gemide olanlara Ebû İshâk-ı Kâzerûnî’nin medet ve yardımını müjdeler. Rüzgâr ortaya çıkar ve bu sayede okun yaydan çıkması gibi gemi yola koyulur.”⁴⁹

Menkabe, öne çıkan unsurlar, velî, rüyâ, serçe, velinin yardımıyla kurtuluştur. Menkabe, istimdâd⁵⁰ konusu yer almaktadır. Menkabeye göre, yeşil bir kuş Ebû İshâk-ı Kâzerûnî olduğunu ifade etmektedir. Kuşun renginin yeşil olduğu da belirtilmiştir. Yeşil, iyiliği ve güzelliği temsil ettiğine inanılan bir renktir. Menkabe müjdeyi ve kurtuluşu da temsil etmektedir.

2.2.4. Yarasa

Ön ayakları perdeli kanat biçiminde gelişmiş, vücudu yumuşak kıllarla kaplı, uçabilen memeli bir hayvandır. Yarasaların büyük çoğunluğu mağaralarda, sarp kayalıklarda ya da ağaçlarda yaşar. Yarasalar gündüz uyuyan, gece avlanan canlılardır.⁵¹

⁴⁷ Erdem, *Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi*, 189.

⁴⁸ Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, 145.

⁴⁹ Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, 225-226.

⁵⁰ Konuyla ilgili olarak bk. Yusuf Şevki Yavuz, “İstimdâd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/363-364; Süleyman Uludağ, “İstimdâd”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/8 (2002), 9-26.

⁵¹ Erdem, *Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi*, 250.

“Safiyüddîn-i Erdebîlî, Attâr’ın şu beytini yorumladı:

Akıl gölgede oturuyordu, şimdi halvete geçti

Onun işi, aşk gölgeyi yok edince, melâmete döndü⁵²

Safiyüddîn-i Erdebîlî şöyle söyledi:

“Bu, yarasanın durumu gibidir. Onun gözü güneşe tahammül edemez ve gündüz dışarı çıkamaz. Yaratılışı gereği gölgeyi sever. Aynı şekilde aşkın parlayan güneşi de ısıldayıp gölgeyi yok ederse, yarasa gibi akıl, güneşin ışığında rüsvâ olur ve serzeniş altında kalır. Onun güneş ısıltısını görmeye takati yoktur ve bu halde halvete gidip zühd ve ibadet gölgesinde oturmuş gibidir. Aşk güneşi parlarsa ve o zühd ve ibadet bir zerreye dönerse, akıl işi kınamaya katlanmak zorunda kalır.”⁵³

Menkabe de belirtildiği üzere Safiyüddîn-i Erdebîlî şiiri, yarasa örneğinden hareket ederek izah etmiş, aşk ve akıl karşılaştırmasını bu örnek üzerinden yapmıştır. Aşk güneşe, akıl ise yaratılışı gereği güneşe tahammül edemeyen yarasaya benzetilmiştir. Mürîd, halvete girdiğinde Allah aşkı kalbinde güneş gibi parlar. Akıl, kendi dünyasına çekilir ve geri planda kalır. Menkabe de açıklama göz önünde bulundurulduğunda, aşk-akıl düalizmi, yarasa-güneş tezatlığı, zühd ve tasavvufî eğitim yöntemlerinden biri olan halvet konularının yer aldığı görülmektedir.

2.2.5. Kaz ve Ördek

Türk kültüründe mitolojik bir hayvan olan kaz, birçok destana konu olmuştur. Efsanelerin hemen hepsinde ortak olan bir motif olarak karşımıza çıkmaktadır. Radloff’un tespit ettiği Yaradılış Efsanesi’nde, Divan-ü Lügati Türk’te, Dede Korkut’ta, Noksanî, Kaygusuz Abdal, Viranî ve Pir Sultan Abdal gibi şairlerde de tespit edilen bir motiftir. Ayrıca Şamanizm’den bugüne kadar çeşitli Türk topluluklarında totem ve sembol olarak da kullanıla gelmiştir.⁵⁴

“Bir gün Safiyüddîn-i Erdebîlî, Şeyh Zâhid’in huzuruna gidiyordu. Havada bir sürü kaz uçuyordu. O kazlardan birisi uçarak gelip Şeyh Safiyüddîn’in atının ayağına kapandı. Atın ayağından hiç ayrılmıyordu. Halk onu diğer kazların sürüsüne doğru yönlendiriyordu. Ancak hiçbir faydası olmuyor, gitmiyordu. Atın ayağından ayrılmıyordu. Öyle ki yorulup kaldı. Gitmeye mecâli kalmadı. Sonra Şeyh, birinin onu kaldırmasını işaret etti.”⁵⁵

Menkabe de, tasavvufî eğitim ve terbiyenin konularından olan mürşide itaat etme ve teslimiyet konuları, kaz motifi üzerinden verilmektedir. Zira kaz, kendi sürüsünden ayrılarak mürşidin atının ayağına tam bir teslimiyetle kapanmıştır.

“Pîre Mûsâ Sühâyî şöyle rivâyet eder: Bir keresinde Elğor köyündeydim. Birkaç çift inek ordaydılar. Safiyüddîn-i Erdebîlî: ‘Eğer korkulacak bir şey varsa benim olan bir saha vardır, inekleri oraya yerleştirin ve rahat olun.’ diye buyurdu. Ansızın bir gün birkaç süvârî ortaya çıktı. İnekleri gördüler ve atlarını koşturdular. Onlar gelince biz inekleri getirip sahaya soktuk.

⁵² Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyüddîn-i Erdebîlî*, 1/700.

⁵³ Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyüddîn-i Erdebîlî*, 1/701.

⁵⁴ Oğuz Diker - Taşkın Deniz, “Kars Kültürel ve Gastronomik Kimliğinde Kaz”, *Doğu Coğrafya Dergisi* 22/38 (Temmuz 2017), 195.

⁵⁵ Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyüddîn-i Erdebîlî*, 1/312.

Süvârilere bizim yanımıza geldiler. Biz onları görüyorduk, onlar ise bizi görmüyorlardı. Korku içindeyken, bir ördek ortaya çıktı. Süvârilere o ördeği görünce onu yakalamaya kast ettiler. Ördek kalkıp gitti. Ördeğin peşinden giden süvârilere gece olunca karanlıkta yollarını bulamadılar, biz de güvencede olduk. Sabah olunca Safiyyüddîn-i Erdebîlî'nin geldiğini gördük. Önüne koştuk: 'Bu gece korktunuz, ördek mi sizi himâye etti? Siz Allah'la olun. Her kim Allah ile olursa, her şey onu korur.' diye buyurdu."⁵⁶

Menkabe de verilmek istenen mesaj, Allah'a tevekkül ve teslimiyettir. İnsana düşen, zor durumda kaldığında ihlâsla dua etmek, tam teslim olmuş bir kalple Allah'a tevekkül etmek ve asla ümitsizliğe düşmemektir. Çünkü Allah, samimi bir duanın ve tevekkülün karşılığını güzel bir şekilde verir. Menkabeye göre ördek motifi, insana kurtuluş lütfeden Hak Teâlâ'nın, kurtuluşa vesilesi konumundadır.

2.2.6. Deniz Hayvanları

"Bir gün deniz kıyısında oturmıştım. Denizde bir gölge göründü. Yakına gidince, baktım, Safiyyüddîn-i Erdebîlî geliyordu. Deniz hayvanlarından binlercesi de onun peşinden geliyor, tesbih ediyorlardı. Bu durumu görünce benim hâlim değişti, kendimi denize atmak istedim. Kendimden geçip bayıldım. Kendime gelince, onu deniz kıyısında namaz kılıyorken gördüm. Namazı bitince onun mübârek ayağına kapandım. O da: 'Muhammed! Doğru bir yakîn elde ettiğin zaman yüreğine hâkim ol' diye buyurdu. O an tevbe ettim."⁵⁷

Menkabe de, her varlığın kendi lisanınca Allah'ı tesbih ettiğinden bahsedilmektedir. Buradaki örnek, "deniz hayvanları" şeklinde geçmekte ve genel bir anlam ifade etmektedir. Ayrıca menkabe de, kerâmete şahit olanların ve yakîn elde edenlerin kalbine dikkat etmesi gerektiği uyarısı yer almaktadır. Kalp, her şeye meyledebilir fakat marifet olan, kalbi doğruya yönlendirebilmek ve kalbe hükmedebilmektir. Menkabe de öne çıkan unsurlar, velî, kerâmet, yakîn, tevbe ve deniz hayvanlarıdır.

2.3. Nefis Terbiyesine Yönelik Konular Çerçevesinde Ele Alınan Hayvan Motifleri

2.3.1. Aslan

Türk kültüründe aslan, güç ve kuvvetin sembolü olarak önemli yer tutar. Bu nedenle aslan başı, bayrak ve sancaklarda sembol olarak kullanılmış, Orhun Kitâbeleri'nin bulunduğu alanda aslan heykelleri yapılmıştır. Gücü ve cesareti simgeleyen aslan, bu yönüyle benzetme unsuru olarak da kullanılmaktadır.⁵⁸

"Rivâyete göre bir kişi Ebû İshâk-ı Kâzerûnî'ye göstermek için bir aslan getirir. Aslan Ebû İshâk-ı Kâzerûnî'ye bakınca gözünden yaş gelir. Ebû İshâk-ı Kâzerûnî aslana şöyle der: 'Sana ne oldu da bağlandın? Sen avlamak isterken avlandın ve vatanından ayrı düştün.' Ebû İshâk-ı Kâzerûnî orada bulunanlara bakarak şöyle dedi: 'Ey kavmim! Kendi kuvvetinize itibar etmeyin. Nitekim şeytanın hilesi/tuzağı çoktur. Şeytanın bu tuzaklarına düşüp düşmeyeceğimizi bilemeyiz.'⁵⁹

⁵⁶ Şah, *Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebîlî*, 2/22.

⁵⁷ Şah, *Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebîlî*, 2/24.

⁵⁸ Erdem, *Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi*, 147-148.

⁵⁹ Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, 164.

Aslan, gücün ve cesaretin sembolüdür. Güç ve cesaret, özgür olunduğunda bir anlam ifade etmektedir. Esaret, güçsüzlüktür; vatanından ayrılığı beraberinde getirir. Menkabeye göre aslan, velî bir kimseyle karşılaştığında hissettiği yakınlıktan dolayı hâl diliyle ve gözyaşlarıyla içinde bulunduğu durumu anlatır. Ebû İshâk-ı Kâzerûnî, aslanı örnek vererek, şeytanın hilelerine ve kibrin kötülüğüne karşı insanları uyarır. Şeytanın hedefi, insan nefsini etkisi altına alarak istediğini yaptırmaktır. Nefis, terbiye edilirse bu tuzaklara karşı uyanık olur. Kişi, şeytanla ne kadar mücadele etse de kibir duygusuna karşı dikkatli olmalıdır. Nitekim kibir duygusu, şeytanın hilelerine karşı olan mücadeleyi akamete uğratabilir. Nefis, her ne kadar kontrol altına alınsa da zafiyet anında tekrar güçlenebilmektedir. Menkabede, tasavvufî eğitimin hedeflerinden biri olan nefis mücadelesi ele alınmış ve konuyla alakalı uyarılarda bulunulmuştur.

2.3.2. Ejderha

Ejderha, türlü biçimlerde tasarlanan korkunç bir masal canavarıdır. Farsçada “büyük yılan” anlamında kullanılan bu sözcük, dilimize “korkunç canavar” şeklinde geçmiştir. Milletlerin mitolojilerinde yer alan ejderhaların ortak özellikleri aslanpençeli, yılan kuyruklu, pullu derili kanatlı olması, ağzından veya burnundan ateş saçmasıdır. Yedi başlı olanları vardır.⁶⁰

“Sorhe Fakîh adında meşhur bir bilgin vardı. O, tâliplerin, riyâzât sırasında, haşerâtı ve ona benzer şeyleri def edebiliyoruz dediklerini duyunca inanmıyor ve şüpheyle bakıyordu. Bir gün kendisi halvette otururken, halvet duvarı açıldı ve iki ufku yutabilecek kadar büyük bir ejderha belirdi. Ona saldırmaya çalıştı. Ağzını açarak onu yutacaktı. Sorhe Fakîh bu durumu görünce halvetten dışarı çıkıp bayıldı. Bu haber Şeyh Zâhid’e ulaştı. Şeyh bir şerbet gönderdi. Onun boğazına aktardılar. Ama ayılmadı. Şeyh kalkıp, Sorhe Fakîh’in halvet kapısına geldi. Onu yere düşmüş bir halde gördü. Mübârek ellerini onun alınına koydu. O, kendine gelip yeniden bayıldı. Üç kere böyle oldu. Sonra Şeyh: ‘Ne haldesin?’ diye sordu. O da: ‘Allah’la aramda kalsın’ dedi. Şeyh: ‘Yok, söyle’ dedi. O da ‘Öyle bir ejderha çıktı ki ufukları yutacak bir halde, ağzını açarak bana yöneldi. Beni yutmak istedi’ dedi. Şeyh Zâhid: ‘Sorhe Fakîh, sende kaç tane böyle ejderha vardır. Eğer onları kendin ile kabre götürmeyeceksen buradan def et ya da istersen götür.’ dedi.

Şiir

Nefis âleminde bunlar çoktur

İstersen kabre götür, istersen bırak git.”⁶¹

Menkabede yer alan ejderha motifi, ejderhanın yedi başı olduğu inancı, nefsin yedi mertebesini temsil etmektedir. Menkabede nefisle mücadelenin önemine dikkat çekilmiştir. İnsan, nefsini kontrol altına aldığı takdirde dünya ve âhîret hayatını güvence altına alabilir.

“Bir hükümdar oğlu gelip Emir Sultan’ın hizmetine girmek ister. Emir Sultan kulluğun zor olduğunu söylemesine rağmen ısrar edince onu hizmetine kabul eder. Yolları üzerinde, gelip geçeni yakıp kavuran, kül eden bir ejderha vardır. Oradan Emir Sultan okuyarak geçer. Ejderha gelip onun ayaklarına yüz sürer. Hükümdar oğlu geride kaldığından, o geçerken ejderha onu

⁶⁰ Erdem, *Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi*, 182.

⁶¹ Şah, *Safvetü’s-Safâ’da Safiyyüddîn-i Erdebîlî*, 1/360-361.

beline kadar yutar. O, yardım isteyince, Emir Sultan ejderhaya dönüp heybetle bakınca ejderha kılına bile zarar vermeden onu yere bırakır.”⁶²

Menkabede ejderha motifi üzerinden duanın gücü, tesiri ve koruyuculuğu ifade edilmiştir. Arka planda ise nefis konusu da ele alınmaktadır. Bir önceki menkabede de görüldüğü üzere nefis, ejderha motifi üzerinden izah edilmiştir. Tasavvufî eğitim neticesinde nefisini kontrol altına alan velîler üzerinde, nefsin olumsuz yönlendirme etkisi azalır ve ejderhanın teslimiyeti gibi nefis itaat halinde olur.

İki menkabe birlikte ele alındığında ortak konunun “nefis ve teslimiyet” olduğu ifade edilebilir.

2.3.3. Kedi

Kediler, küçük evcil bir hayvandır. Genellikle gece avlanırlar. Avcılıkta en büyük özellikleri sabır, temkin ve sürattir. Yüksek yerlerden düşerken ters dönerek dört ayağı üzerine gelme refleksi çok güçlüdür. Türk kültüründe kedinin nankör bir hayvan olduğuna, kişinin önünden geçen kara kedinin uğursuzluk getireceğine dair batıl inançlar bulunmaktadır.⁶³

“Bir gün Kâzerûnî’da o zamanki mescidin binası yapılırken ansızın bir siyah kedi gelerek kirecin üzerinde yuvarlandı. Bu sebeple kedinin tüyleri beyazladı. Serçeler de orada yemlenmekteydi. Kedi, kuş gibi sıçradı ve serçenin birini avladı. Bu durumu gören Ebû İshâk-ı Kâzerûnî şöyle dedi: ‘Kedi avlanmak istedi. Kendi rengini değiştirdi, avını tahsil etti. Her kim dünyadayken âhireti kazanmak isterse hakikat-i imandan haber vermesi lazımdır. Kendi sıfatını değiştirerek beğenilmeyen fiillerini gidermelidir. Sâlihlerin ahvâli ve muttakîlerin fiilleriyle mevsuf olmalıdır. Böylece onun maksadı ve talebi hâsıl olur.’”⁶⁴

Menkabeye göre Ebû İshâk-ı Kâzerûnî, kedi ve serçe örneğinden hareketle, manevî anlamda iyi bir derece elde ederek âhirette kazanmak isteyen kimselere yol göstermektedir. Onun belirttiği üzere hakîkî iman sahibi olmak asıl meseledir. Ayrıca nefis terbiye edilerek kötü sıfatlarından arındırılmalı, güzel sıfatlarla tezyin edilmelidir. Sâlihlerin halleri ve takva sahibi olanların fiilleri örnek alınarak yaşama aktarılmalıdır.

“Ebû İshâk-ı Kâzerûnî, kimseye ta’n etmediğini sadece bir kez böyle davrandığını ifade eder. Bir gün Ebû İshâk-ı Kâzerûnî’nin önüne yemek getirilir. Bir kedi onu rencide eder. Dayanamaz ve ‘canlılığın kalmasın’ der. Kedi oradan ayrıldıktan sonra bir çukura düşer ve orada ölür. Bu olaydan etkilenen Ebû İshâk-ı Kâzerûnî bir daha beddua etmemeye ahdedir.”⁶⁵

Menkabede kedi, bir veliyi rahatsız etmesinden dolayı bedduaya uğraması açısından ele alınmıştır. Ebû İshâk-ı Kâzerûnî, hayatında sadece bir kediye beddua etmiş, sonuçta kedinin öldüğünü görünce pişmanlık duymuş ve bir daha böyle davranmamaya söz vermiştir. Menkabede beddua edilmemesi gerektiği, pişmanlık, tevbe ve Allah’ın velî dostuna karşı dikkatli davranılması konuları öne çıkmaktadır.

⁶² Kahraman, *Menâkıb-ı Emir Sultan*, 61.

⁶³ Erdem, *Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi*, 241-242.

⁶⁴ Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, 158-159.

⁶⁵ Çelebi, *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî*, 143-144.

Sonuç

Sûfî menâkıbnâmeleri, sûfîlerin hayatından izler taşımakta, onların tasavvufî yaşayış ve uygulamaları, kerâmetleri gibi konuları ihtiva etmektedir. Ayrıca sûfîlerin tavsiyeleri, tasavvufî yorum ve açıklamaları, tasavvufî eğitim ve terbiyeye yönelik yöntemleri de yer almaktadır. Tasavvuf, bireyin manevî ve ahlâkî gelişimini esas aldığı için sûfîler de ahlâkî erdemlerin kazandırılması; sevgi ve hoşgörünün insanların kalplerine yerleştirilmesini hedefleyen eğitim anlayışına yönelik yöntemler uygulamışlardır.

Sohbet ya da vaazın amacı insanların kalbine ve zihnine hitap ederek ahlâkî değerleri kazandırmaktır. İncelenen menkabelerde tasavvufî eğitim yöntemlerinden biri olan sohbet ve vaazın sûfîler tarafından sıklıkla kullanıldığı müşâhede edilmektedir. Diğer taraftan içinde bulunulan şartlar sûfîler tarafından eğitim amacıyla değerlendirilmiştir.

Çalışma neticesinde menkabelerde dikkat çeken bir husus, hayvan motifleri kullanılarak, örnekleme ve benzetme yöntemleri ile konular somut hale getirilmiş; böylece dinî, tasavvufî ve ahlâkî değerlerin insanların gönlüne nakış nakış işlenerek idrak edilmesi sağlanmıştır. Ayrıca aynı hayvan motifinin farklı tasavvufî muhteva dahilinde yorumlandığı ve hem olumlu hem de olumsuz anlamda kullanıldığı da tespit edilmiştir.

Hayvanların özelliklerinden bahseden anlatımlarda renklerin dili de dikkat çekmekte, bazı hayvanların siyah ve yeşil renklerle nitelendirildikleri görülmektedir. Siyah renk ilk olarak kedi motifinde yer almıştır. İkinci olarak ise iki ayrı menkabe de yılanları nitelemek için kullanılmıştır. Bu kullanımlarda “kara yılan” ifadesi bir menkabe de olumlu anlamda iken diğer menkabe de olumsuz anlamda kullanılmıştır. Yeşil renk ise bir serçeyi nitelemek için olumlu anlamda kullanılmıştır.

Menkabelerde dikkat çeken bir diğer husus, sûfîler, anlatımlarında hayvanlara yer vererek tasavvufî eğitime talip olan kişilere hayvanlara ve tabiata ibret nazarıyla bakma; merhamet gösterme bilincini de kazandırmayı hedeflemişlerdir. Bu anlayışın, her şeyin hızlandığı ve insânî duyguların geri planda kaldığı günümüz dünyasına söyleyeceği çok şey vardır.

Menkabeler ilmî süzgeçten geçirilerek, eğitim ilke ve yöntemleri göz önünde bulundurularak, manevî ve ahlâkî değerlerin kazandırılması noktasında daha geniş bir şekilde ele alınabilir.

Kaynakça

- Armutak, Altan. “Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi”. *İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi* 28/2 (2002), 411-427.
- Aşkar, Mustafa. *Tasavvuf Tarihi Literatürü*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.
- Baba, Mustafa Okan. *Menâkıb-ı Emir Sultan (Metin-İnceleme- Gramer-İndeks)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1991.
- Çelebi, Şevkî. *Menâkıb-ı Ebû İshâk-ı Kâzerûnî (İnceleme- Metin-Tıpkı Basım)*. haz. Fatih Bayram. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.

- Çelik, Süheyla. *Ariflerin Menkıbeleri'ndeki "Kul ve Mürîd" Olma ile İlgili Rivayetlerin Tahlili*. Niğde: Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Diker, Oğuz - Taşkın, Deniz. "Kars Kültürel ve Gastronomik Kimliğinde Kaz". *Doğu Coğrafya Dergisi* 22/38 (Temmuz 2017), 189-204.
- Eflâkî, Ahmed. *Ariflerin Menkıbeleri*. çev. Tahsin Yazıcı. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık, 2011.
- Erdem, Özge Kırca. *Kırgız Destanlarında Hayvan Motifi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Kâmûsü'l-muhîr ve okyânûsü'l-basîr (Kamus Tercümesi)*. çev. Ahmed Asım Cenânî Ayntâbî. 1. Cilt. İstanbul: y.y., 1304.
- Gökalp, Yusuf - Teber, Hatice. "Risâle-i Su'âl-i Hırka, Risâle Der Beyân-ı Kemer ve Risâle Der Beyân-ı Post İsimli Bektâşî Metinlerinde Dinî-Tasavvufî Semboller". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/2 (2016), 77-91.
- Güngör, Erol. *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1984.
- Gürkan, Salime Leyla. "Yılan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/527-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Güznel, Abdurrahman. *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 2006.
- Kahraman, Nurettin. *Menâkıb-ı Emir Sultan (Hüsameddin Bursevî) İnceleme ve Metin*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Kanar, Mehmet. *Osmanlı-Türkçe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2008.
- Kaplan, Mehmet. *Tip Tahlilleri: Türk Edebiyatında Tipler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 8. Basım, 2011.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli. çev. Hayrettin Karaman vd. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Mollaibrahimoğlu, Çiğdem. *Anadolu Halk Kültüründe Hayvanlar Etrafında Oluşan İnanç ve Pratikler*. Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Ocak, Ahmet Yaşar. *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992.
- Önkal, Ahmet - Bozkurt, Nebi. "Deve". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/222-226. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Sâmi, Şemseddin. *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2007.
- Sarpkaya, Seçkin. "Türk Dünyası Efsanelerinde Ayı Tasavvurunun Değişim ve Dönüşümü". *Millî Folklor* 26/101 (2014), 149-161.
- Şah, Serap. *Safvetü's-Safâ'da Safiyyüddîn-i Erdebî'nin Hayatı, Tasavvufî Görüşleri ve Menkıbeleri Cilt 1-2*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Teber, Ömer Faruk. "Dini Edebi Metinler Olarak Menâkıbnâmelerin İslam Tasavvufundaki Önemi Hoca Ahmed Yesevî Menâkıbnâmeleri Örneği". *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 2/1(Özel sayı), (2016), 364-370.

- Teber, Ömer Faruk. *Balkanlar'da Bâbâgân Koluna Ait Bir XIX. Yüzyıl Bektâşî Erkânâme*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2012.
- Togan, Zeki Velidî. *Tarihte Usûl*. İstanbul: Enderun Yayınevi, 1985.
- Uludağ, Süleyman. "İstimdad". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/8 (2002), 9-26.
- Yardım, Emine Seval. *Menkıbe ve Menâkıbnâmelerle İlgili Eserler İçin Açıklamalı Bir Bibliyografya Denemesi (1928-1998)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1999.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "İstimdad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/363-364. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Yeşildal, Ünsal Yılmaz. *Anadolu Folklorunda Geyik*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Zengin, Şerife Gül. *Sürelî Yayınları'daki Menkıbelerle İlgili Çalışmaların Açıklamalı Bibliyografyası (1928-2017)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Evaluation of Some Animal Motifs in Sufi Hagiographies From Sufic Perspective

Dr. Cüveyriye İLTUŞ

Extended Summary

Societies want to ensure their continuity by transmitting their social, cultural, and spiritual values that form their identity to the next generations verbally and/or in writing. Menâkıbnâmes (Works on miracles of religious leaders) were initially formed by transcribing the good deeds transmitted verbally by being enriched and developed with society's spirit.

Menâkıbnâmes are documents that carry out a function of transferring social, cultural, social, national-spiritual values and understandings to future generations to ensure these values' continuity, thus strengthening the bond between generations. Menâkıbnâmes contribute to many fields by providing data provided that they are filtered scientifically in terms of content. There is also information about the good deeds in the life of the Sufis, the Sufi understanding of the period, the way of life, the relationship between the disciple and the guide, and the approaches to individual and social morality in the Sufi menâkıbnâmes, which have an essential place in shaping the history of culture and the formation of the imagination of the people. This situation reveals the richness of the Sufi menâkıbnâmes in terms of content. One of the striking points in the Sufi menâkıbnâmes is animal motifs to instill religious beliefs and subjects, moral virtues, mystical subjects, and concepts in people's hearts and minds. Using animal motifs in narrations is a symbolic expression of the love and compassion felt for all creatures for the creator's sake, which forms Sufism's essence. It reflects animals, which play different roles in human life, onto culture and literature.

Although Sufism is based on individual education, it also aims to develop society on a moral and sufic level. In their conversations, which are one of the Sufi education methods, the Sufis wanted to provide moral maturation by addressing people's hearts. In order to engrave moral values in hearts and to make the subjects of mysticism come closer to people's minds so that they could be understood and make abstract subjects concrete through the Sufi education method, they used methods such as representation, metaphor, and simile, and made use of animal motifs. Thus, at the same time, they got people who aspired to Sufic education to gain the consciousness of looking at animals and nature as a lesson to learn from. This understanding has a lot to say to today's human being who has disappeared in the virtual world, moved away from the truth, and fallen into a spiritual void.

In addition to bringing changes, innovations, and conveniences in modern life, informatics, and communication shaped by technology and digitalization, globalization also brings a lifestyle based on matter and neglects the heart. It also causes the social, psychological, and religious development of people to be negatively affected. Motives that encourage them should be used to transfer religious issues, moral virtues, and Sufi values to people's world to raise awareness in solving such problems. For this purpose, animal motifs included in menâkıbnâmes can be used for educational purposes today.

For this reason, the study aimed to address some animal motifs in Sufi menâkıbnâmes and to examine the good deeds in which these motifs take place within the framework of moral and mystical

issues. In the article, some examples of animal motifs in Sufi menâkıbnâmes were determined. After these animals were introduced with their general features, evaluations were made on the subject by explaining what features they were mentioned within the moral and mystical content.

The study determined that the Sufis, using animal motifs and employing exemplifying and analogy methods, tried to instill religious, sufic, and moral values in people's hearts. Besides, it was observed that the same animal motif was interpreted within different mystical content and that some motifs such as snakes were used both in a positive and negative sense. It was also observed that psychological analyses were performed over animal motifs as well. In the expressions that talk about animals' qualities, by stating that their colors were "black" or "green", the language of colors was also used.

Animal motifs in the analyzed menâkıbnâmes were classified as "animal motifs discussed within the framework of moral issues", "animal motifs discussed within the framework of disciple-guide", and "animal motifs addressed within the framework of issues related to disciplining the nafs." At the moral level, the horse motif was used within the framework of such values as consent, observance of the right of a servant, surrender; gazelle as showing love and affection to creatures; mouse as helping others, gratitude, prayer; snake as the message that actions should be evaluated free from prejudices, the importance of prayer, affection, and compassion for animals.

As regards the subjects of disciple-guide, the camel was dealt with concerning issues such as dream, miracle, sheikh-disciple relationship, mysticism-sharia union, heart, and heart purification; sheep and wolf were addressed concerning the distinction between true and false guide, pledge of loyalty; the bird concerning the importance of conversation in the Sufic education, the positive qualities that should be present in the guardian, asking for help; bat about love-mind dualism, privacy; goose and duck about obedience and submission to the guide; and marine animals were addressed concerning the guardian, miracle, sound knowledge, and repentance.

As for issues related to disciplining the nafs, lion, representing power and courage, was handled about the struggle against the nafs; dragon concerning the levels of the nafs, the power, influence, and protection of prayer, the weakening of the influence of nafs on guardians; and the cat was dealt with concerning the purification of the nafs off its bad attributes by disciplining it and decorating it with beautiful attributes.

In the examined menâkıbnâmes, the animal motifs discussed within the classified subjects' scope and used in higher numbers were snake, horse, camel, bird, dragon, and cat. When evaluated in terms of the subjects discussed, subjects such as consent, prayer, gratitude, repentance, affection, guardianship, nafs and nafs acquittal, heart and heart purification, dream, and miracle were discussed more. The motifs, concepts, and subjects addressed within the dualism framework were sheep-wolf, proper guide-false guide, mind-love, inherent characteristics-esoteric features, good morality-bad morality.

As a result, the teachings and messages given through animal motifs will positively contribute to developing the attitudes and evaluations of life by acquitting the nafs and purifying the heart of today's people, and treating animals with love, compassion and mercy on an educational basis.

Keywords: Sufism, Hagiography, Sufi, Moral Values, Animal Motifs.